

İSTİKLÂL HARBİNDE ÇUKUROVA'DA YIKICI FAALİYETLER*

THE SUBVERSIVE ACTIVITIES IN TURKISH INDEPENDENCE WAR, IN ÇUKUROVA

Yusuf Ziya BİLDİRİCİ**

Geliş Tarihi/Received:26.06.2019

Kabul Tarihi/Accepted:22.06.2020

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya, (2020), "İstiklâl Harbinde Çukurova'da Yıkıcı Faaliyetler", Belgi Dergisi, C.2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2409-2427.

Öz

Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleriyle yaptığı Mondros Antlaşması ile I. Dünya Savaşı sona ermişti. İtilâf Devletlerinden Fransa bu antlaşma gereği 1919 yılının sonlarında Çukurova'yı işgale başlamıştı. Fransızlar Cezayir, Hindistan asıllılarla, 1915 yılındaki tehcir uygulaması sonucu çeşitli bölgelere dağıtılan Ermeni kökenli altı tabur askeri işgal bölgesine getirdiler.

Türk Millî Mücadelesi'ni organize eden M. Kemal Paşa, bölgenin sivil görünümü direnişi örgütlemek amacıyla Topçu Binbaşı Kemal, Piyade Yüzbaşı Osman Nuri ve Ali Ratıp beyleri görevlendirdi. İşgal altında yaşamak istemeyen gönüllü milliyetçilerin katılımlarıyla Adana ile çevresinde, her birinin komutasından sorumlu sivil komutanın bulunduğu direnişçi gruplar oluşturuldu.

Fransız askerî işgal idaresi yerleşiklerin sempatilerini kazanmak, bölgedeki direnişi olumsuz etkilemek, sömürge uygulamasını pekiştirmek amacıyla propaganda teşkilatı kurdu. Yüzbaşı M. Gisse ve Andrea Konti'nin idaresini yaptığı servis, şehirdeki Ermeni kökenlilerin ve kendi yandaşlarının kurdukları gazetelerle propaganda çalışmalarına başladılar.

Kuva-yı Milliye'nin direniş gösterdiği cepheler hakkında bilgi toplamak amacıyla da gizli servisin organize ettiği ajanlar, cephe ve cephe gerilerine geçerek milliyetçiler hakkında bilgi toplamaya başladılar. Fransız İstihbarat Bürosu, Tekelioğlu Sinan Bey lakaplı Yüzbaşı Ali Ratıp'ın imzalı sahte belgelerle, Pozantı'daki direnişçi Kuva-yı Milliye arasına ve Adana'dan göçen halkın arasına ajanlar sokuyor, köylerdeki direnişçileri etkileyerek taraf değiştirmeye zorluyor, Pozantı ve Karaisalı gibi önemli direnişçi merkezlerine seçilmiş ajanlarını göndererek istihbarat çalışmaları yaptırıyordu

Şehirde Ali İlmî'nin yayınladığı Ferda, Ata Derviş'in Rehber, Giritli Fanizade İlhami'nin Adana Postası ve Ermenilerin yayınladığı Haysayın, Kilikya, Nero Serve, Adana adındaki gazeteler ile Fransız işgal idaresi lehine yayınlar yaptırılıyor, yerel halkın inançları olumsuz yönde etkilenmeye çalışılmaktaydı. Fransızlar Kuva-yı Milliye yanlısı Alemdar, Yeni Adana gibi gazetelerin şehir merkezine sokulmasını yasaklayarak yaptıkları propagandaları sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı.

Kuva-yı Milliye tarafı ise M. Kemal'in bilgi ve oluru ile Ahmet Remzi Bey başkanlığında şehirde istihbarat teşkilatı kurdular. İhtiyat Levazım subaylarından Güleklî Mehmet Refik ilçelerdeki istihbarat çalışmalarını yürütmekteydi.

Gizli teşkilatın haberleşme ağını Suphi Paşa, Vehbi Necip ve Başmühendis Hilmi beyler yürütmekteydiler. Teşkilat üyelerinin topladığı özel bilgiler Ahmet Remzi Bey'de toplanıp değerlendiriliyor, bilginin önem derecesine göre Vali Celal Bey ile Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Sinan Paşa'ya, Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'ne ulaştırılıyor, bu makamlardan alınan yazılı direktifler ajanlar aracılığıyla müfreze kumandanlarına iletiliyordu.

*Bu çalışma aynı adla 17-19 Nisan 2015 tarihlerinde düzenlenen 1. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu'na sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

** Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kınıklı Yerleşkesi Pamukkale/Denizli, yziya@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0161-1984>).

Haberleşmeyi sağlayan Telgrafçı Hasan Efendi, Fasih, Turhan Cemal, Ferit Celal, Mühendis Ziya, Ziraatçı Arif gibi memurlarla, yabancı dil bilgisi ve kültür düzeyiyle Fransız subaylarının güvenini sağlayarak elde edilen bilgileri teşkilata ulaştırılan görevliler de vardı.

Haberleşmede kullanılan yöntem düşmanın akıl edemeyeceği düzeyde idi. Haberleşmede kullanılacak evrak su ile ıslatılarak bir cam üzerine konuluyor, üzerine ikinci bir kuru kâğıt eklenerek kurşun kalemle yazı yazılıyordu. Çekilecek telgrafları yırtık giysiler içine saklayan görevi Hasan Bey, işi bittiğinde bunları imha ediyor, seyyar posta memuru Şükrü teşkilatın evraklarını evine getirdiği posta arabasının gizli bölmelerine yerleştiriyor ve kıymetli evrak pulu yapıştırdıktan sonra cepheye götürüyordu. Bu evraklar çoğunlukla Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya ulaştırılıyordu.

Fransız askerî işgal idaresinin geniş olanaklarıyla organize ettiği istihbarat ve propagandalara karşı, özverili Kuva-yı Milliye mensuplarının istihbarat çalışmaları cephe ve cephe gerilerinde başarıyla sürdürülmüş, vatani işgalden kurtarmaya odaklanmış askerî kontrollü sivil direniş Adana bölgesinde düşmanı barışa zorlayan taraf olarak tarihe geçmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Adana, Fransa, Ermeniler, işgal, propaganda.*

Abstract

The First World War had ended by the Treaty of Mondros signed by the Ottoman Empire with the Allied Powers. France, one of the Allied Powers, started to occupy Çukurova in late 1919 under to this treaty. The French brought six battalions of Algerian, Indian and Armenian soldiers who were distributed to various regions when they applied the relocation in 1915.

M. Kemal Pasha organized the Turkish National Struggle, commissioned artillery major Kemal, infantry captain Osman Nuri, and Ali Ratıp, to hold the region's civil-looking resistance. With the participation of voluntary nationalists who did not want to live under occupation, they formed resistance groups in Adana and its surroundings; with a civilian commander responsible for each of them.

The French military occupation administration established a propaganda organization to gain the sympathy of the residents that adversely affect the resistance in the region and reinforce the colonial practice. The service, led by captain M. Gisse and Andrea Konti, started their propaganda work with newspapers of their supporters and local Armenians.

To gather information about the fronts on which National Forces (Kuva-yı Milliye) resisted, the agents organized by the secret service started to collect information about the nationalists by going to the front line. The French Intelligence Office, with the fake documents signed by Captain Ali Ratıp, nicknamed Tekelioğlu Sinan Bey, inserted agents among Adana migrants and forced them to change their sides by influencing the resistance in the places like Pozantı and Karaisalı.

Publications were made in favor of the French occupation administration with the Ferda, published by Ali İlmî, the Adana Post of Ata Derviş, the Adana Post of the Cretan Fanizade İlhamî and the Haysayın, Cilicia, Nero Serve, newspapers containing the name of Adana published by the Armenians that negatively influenced the believes of locals. The French were trying to consolidate their propaganda by forbidding the National Forces supporting newspapers such as Alemdar and the New Adana.

On the other hand, the National Forces supporters established an intelligence agency in the city under the leadership of Ahmet Remzi Bey with the knowledge and consent of M. Kemal. Gülekli Mehmet Refik, one of the providence officers, carried out intelligence activities in the districts.

Gentlemen like Suphi Pasha, Vehbi Necip, and Chief Engineer Hilmi conducted the secret agency's communication network. Particular information collected by the members of the organization were collected and evaluated at the place of Ahmet Remzi Bey and the classified information was conveyed to Governor Celal Bey and the public commander of National Forces i.e. Sinan Pasha, the General Directorate of Printing and Intelligence in Ankara, while written directives from these authorities were forwarded to the platoon commander through agents.

There were also officers such as telegraphist Hasan Efendi, Fasih, Turhan Cemal, Ferit Celal, engineer Ziya, agriculturist Arif, who provided the communication in addition to the officers who brought the information obtained by giving the trust to French officers with their level of foreign language and culture.

The method used in the communication was at an unimaginable level of the enemy. The document to be used in the communication was placed on glass by wetting it with water, the second piece of dry paper was added on it, and writing was written by pencil. Hasan Bey, who hid the telegrams in torn clothes, destroyed them when he was done. The mobile mail officer Şükrü placed the organization's documents in the secret compartments of the mail cart he brought to his home and took them to the front after stamping. These documents were mostly delivered to Fahrettin Pasha in Konya.

Against the intelligence and propaganda organized by the French occupation forces with its vast possibilities, the intelligence activities of the devoted National Forces members were successfully carried out to the frontline and behind the front. The military-controlled civil resistance made history by focusing on saving the homeland from the occupation as the party that forced the enemy to peace in the Adana region.

Keywords: Adana, France, Armenians, occupation, subversive activities.

GİRİŞ

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin galip devletler adına İngiltere ile imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin ardından, İngilizler 9 Kasım'da İskenderun'a, 17 Aralık'ta Mersin'e, 15 Ocak 1919'da Antep'e, 22 Şubat'ta Maraş'a, 15 Şubat'ta Adana'ya asker çıkarmışlar, Fransızlar da 11 Aralık 1918'de Dört Yol'a, 19 Aralık'ta Tarsus'a, 21 Aralık'ta Adana'ya, 1 Ocak 1919'da İskenderun'a, 2 Ocak'ta Mersin'e¹ asker çıkararak işgale katıldılar.

I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmalar sırasında, İngilizler Rusya ile karşı karşıya gelmemek için Musul'u Fransızlara bırakmıştı. 1917 Ekim İhtilâli ile Rusya bloktan ayrıldığına göre, savaşın önemli yükünü çeken İngiltere'nin petrol alanlarında taviz vermesi gerekmiyordu. İngilizler, Suriye ve Çukurova'dan geri çekilme karşılığında Musul, Filistin ve Mezopotamya'nın bırakılmasını içeren 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilâfnamesi'ni Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, İtalya devletleri temsilcilerinin katılımıyla Fransa'ya imzalatmışlardı.²

Fransızlar, yapılan anlaşma gereği, İngiliz kuvvetlerinin Çukurova'dan ayrılmaya başlamasıyla İskenderun ve Suriye yoluyla getirdikleri birliklerle işgallerini berkitmeye başladılar. Fransız işgal kuvvetleri komutanı Albay Brémond'un koruyuculuğunda 100 bin Ermeninin 70 bini Adana ile köylerine, 12 bini Dört Yol'a, 8 bini Hacın'a geri kalanı da Osmaniye, Kadirli ve Kozan'a yerleştirildi.³ Aralık 1920'de Fransız Meclisi'nde Chappedelaine, Fransız kuvvetlerinin Çukurova'ya geldiği sıralarda Fransız birliklerindeki Ermeni askerleri gördüğünde hayretini gizleyemediğini belirtmişti.⁴

Adana Kozan'dan gelerek, 30 Ekim 1919 tarihinde Sivas Kongresi Salonu'nda M. Kemal Paşa ile görüşen Hulusi Kurdoğlu, Dava Vekili Emmi Mustafa, Halil Topaloğlu, Adana'da cephe açıldığı takdirde ellerinden gelen yardımı yapacaklarını söylemişlerdi. M. Kemal Paşa heyetin isteklerini olumlu bularak, Topçu Binbaşı Kemal Bey'i Kilikya Kuvayı Milliye Komutanı, Piyade Yüzbaşı Osman Nuri Bey'i Komutan Yardımcısı olarak görevlendirdi. M. Kemal Paşa, Kemal Bey'e "Kozanoğlu Doğan Bey", Osman Nuri Bey'e "Aydinoğlu Tufan

1 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I. Ankara, 1973, s. 50, 209.

2 Gotthart Jaeascke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1921, s. 28.

3 Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, San Matbaası, Ankara, 1970, s. 38.

4 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988, s. 178.

Bey” takma adlarını verdi.⁵ Edirneli Yüzbaşı Ali Ratıp ise “Tekelioğlu Sinan Bey” takma adıyla Batı Kilikya Cephesi Komutanlığı’na atandı.⁶

Adana Türk Gücü Reisi Ahmet Remzi Bey, Ekim ayı sonunda M. Kemal Paşa’dan aldığı telgraf üzerine Kayseri’de 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, 11. Tümen Kumandanı Yarbay Mümtaz Bey ile 4 Kasım’da görüşerek Kayseri’de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kilikya Şubesi’ni kurarak cemiyetin Niğde’de çalışması üzerinde anlaştılar.⁷

M. Kemal Paşa, Fransızlara karşı askerî bir cephe açmak yerine, asker kökenli sivil görünümlü görevliler marifetiyle, Adanalıların Fransızlara karşı direniş başlatmasını ve büyük devletlere karşı askerî harekât yapıldığı görünümü vermeyi siyaseten uygun görmemişti. Halktan kişiler görünümlü subayların önderliğinde, müfrezeler halinde teşkilatlanan Millî Kuvvetlerle⁸ Fransızların durdurulması benimsenmişti. Fransızlar ise bölgedeki halkın direnişe katılımını engellemek, millî direnişin etkinliğini kırmak için beşinci kol çalışmalarını devreye sokarak sömürgecilikten gelen tecrübelerini ortaya koyacaklardır.

A. Fransızların Casusluk ve Propaganda Çalışmaları

Millî Kuvvetlerin müfrezeler kurarak yıpratıcı darbeler indirdikleri Adana’da, Fransız işgal makamları casusluk ve propaganda yöntemlerini harekete geçirdiler. Casusların getirdikleri bilgiler doğrultusunda, cephede yanıltıcı haberler yaymaya, halkın üzerinde tedirginlik oluşturmaya başladılar. Amaçları kaynağını yerli halktan sağlayan millî hareketi dağıtmaktı.

Fransız istihbarat bürosunun çalışmaları Yüzbaşı M. Gisse’in nezaretinde yapılıyor, Andrea Konti gibi diğer subaylar da büroda görev yapıyorlardı. Fransız istihbarat bürosu Osmanlı vatandaşlığı duyguları zayıf ve maddî değerleri önemseyen kişileri casus olarak kullanmaktaydı.⁹

Çukurova’ya geçişte önemli bir geçit yeri olan Pozantı Fransız işgali altındaydı ve bu engel aşılmadan Millî Kuvvetlerin bölgenin iç kısımlarında yapacakları harekâta olumsuzluklar yaşanacaktı. Adana’nın Kuzeyindeki şiddetli yağmura rağmen, millî müfrezeler, 27 Aralık 1918’de Pozantı’yı işgal eden Binbaşı Mesnil kuvvetlerini Nisan ayı başından itibaren vurmaya başladılar. Şubat ayının başlarında Maraş’taki direnişin başarısı Millî Kuvvetlere ayrı bir moral vermişti. 11. Tümen Komutanı Yarbay Mümtaz’ın organizesinde Sinan Bey’in birlikleriyle takviyeli Millî Kuvvetler, 1920 Nisan’ında Binbaşı Mesnil’e büyük kayıplar verdirmeye başladılar.¹⁰ 20 Nisan’da cepheden alınan özel bilgilerle bakılırsa; Fransız istihbarat birimi, bazı elemanlarına Sinan Paşa’nın imzasını taklit ederek, verdiği vesikalarla¹¹ cephede serbest dolaşımını sağlıyor ve casusluk yaptırıyordu.

5 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. I, İstanbul, 1973, s. 278.

6 *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi IV*, Ankara, 1966, s. 68-69; Ener, *a.g.e.*, s. 55.

7 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 24 Ocak 1953; Ener, *a.g.e.*, s. 51.

8 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, Sıralar Matbaası*, C. 1, İstanbul, 1963, s. 24’te; İstiklâl Harbi’nde askerî strateji politik alanda olduğu gibi çok doğru tespit edilmiş ve Güney Cephesi’ne fazla kuvvet ayırmadan Fransızlara karşı gerilla harbi yapmak şeklinde askerî taktik hedefi güdüldüğünü belirtmektedir.

9 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 10 Şubat 1953.

10 Ener, *a.g.e.*, 136-147.

11 ATASE, A. 8-7974, K. 946, D. 4-2, F. 52.

Fransızlar Pozantı'da büyük risk altında bulunan Mesnil¹² ve taburundan geriye kalanları kurtarmaya odaklandıklarından, diğer cephelere saldırmak yerine Tarsus'tan yardımcı kuvvet göndermeyi denediler. 12 Mayıs'ta kasabadan dağlık arazi koşullarında kullanılacak hayvan toplamaya başladılar.¹³ Harekete geçen Fransızların Pozantı'ya yardımlarını önlemekle görevli Millî Kuvvetler düşmana saldırarak 400 yaralı verdirdiler.¹⁴ Ertesi gün Fransızlar kasabadaki kuvvetlerini takviye amacıyla Adana'dan üç tabur kadar bir kuvveti Tarsus'a getirdiler. Alınan istihbarata göre, 200 kişilik bir kuvveti Yenice'den Tarsus'a¹⁵ getiren, Mersin'den de kuvvet toplayan düşmanın ertesi gün Pozantı'ya yöneleceği¹⁶ anlaşılmıştı. 14 Mayıs'ta, cephedeki mücahitlerin moralini bozmak amacıyla, uçakla Ferda gazetesi attıran düşmanın Adana'da Fellah ve Ermenilerden¹⁷ kuvvet topladığı öğrenilmişti.

16 Mayıs'ta Tarsus'a yiğnak yapan Fransızlar üç koldan saldırıya geçip, etraftaki Türk hatlarını yararak Pozantı'ya ulaşmayı denediler.¹⁸ Büyük çaba gösteren millî müfrezeler düşmanın ileri hareketine izin vermedi. Pozantı'da sağanak yağış altında Binbaşı Mesnil taburuna Millî Kuvvetlerin büyük kayıplar verdirdikleri Mayıs çarpışmaları sürerken, Bayramlı ve II. Kavaklıhan Çarpışmaları'ndan sonra havalanan Fransız keşif uçakları yanlışlıkla, bölgedeki Millî Kuvvetlerin tam teçhizatlı şekilde 10 bine yakın sayıda¹⁹ olduklarını bildirdi. Pilotların verdiği abartılı haberler Fransız ve Ermenilerin psikolojilerini olumsuz biçimde etkileyecektir.

Binbaşı Mesnil'e yardım etmek için 24 Mayıs'ta Türk hatlarını zorlayan ve gördükleri direniş karşısında bocalayan Fransızlar, Tarsus'tan çekilmeye başladılar. Gelişmelerden dolayı telaşlanan Ermeni sakinlerin bir kısmı Adana'ya bir kısmı da Adana'dan Mersin'e geçmek için Tarsus'a yığılmaya başladılar.²⁰

Fransa Doğu Ordusu I. Tümen Komutanı General Dufieux, Mesnil'i kurtaramayacağını düşünerek, 25 Mayıs'ta uçaktan attığı bir mesajla Mesnil'in ağırlıklarını tahrip ederek Mersin'e ulaşmasını istedi.²¹ Binbaşı Mesnil kayıplar vererek Pozantı'dan ayrılıp, şiddetli yağış altında Güney yönünden dağlık ve engebelerle dolu bir araziye geldi.²²

26 Mayıs saat 21.30'da Pozantı yoluyla gelen Andon adında bir Rum casus, Çamalan yakınlarında yakalandı. Casustan Mesnil'in yaralı askerlerini Pozantı'da bırakarak belirsiz bir yöne doğru hareket ettiği bilgisi Sinan Paşa'ya ulaştırıldı. Alınan bilgi doğrultusunda takibe alınan Mesnil, Karboğazı'nda Molla Nasuh ve Mehmet Efendi'nin komutasındaki 44 kişilik Gülek Müfrezesi'yle çarpışarak Yılan Ovası'na doğru inerken, Karargâh Süvari Kitası ile çarpışan bölüğü esir alınınca, 28 Mayıs'ta altı subay, 334 er, 1 doktor ve 8 başıbozuktan

12 Ener, *a.g.e.*, 146'da; Du Véou'nun savaştan sonra yayınladığı kitabında, Millî Kuvvetlerin misafir olarak tuttuğu Madam Mesnil'e, kocasının teslim olması hakkında mektuplar yazması için tehdit edildiği yalanını uydurduğunu belirtiyor.

13 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 9.

14 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 10.

15 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 14.

16 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 12.

17 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 26.

18 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 35.

19 Fransızlar Türklerin kesin sayısını tam olarak tespit edememişlerdi. Fransız yazar Paul Du Véou, *La Cilicie de La Passion* adlı eserinde; 3 bin Türk'ün kayalıklara gizlendiğini yazmaktadır. Oysa Türk tarafının sonradan gelenlerle sayıları 240 eri geçmiyordu. Yine, yazar esir düşen Fransızları 193 olarak göstermekte, "Fransızların kurşunları tükenince tepelerden inip karanlıklar içinde yaralıları kestiler" ifadesiyle Türkleri barbar olarak tanıtmaya yoluna gitmişti. Bkz: Ener, *a.g.e.*, s. 147-149.

20 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 52.

21 Ener, *a.g.e.*, s. 142-151; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s. 11, 118.

22 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 55.

ibaret kuvvetini kuşatan²³ Kara Bomba Müfrezesi Kumandanı “Kara Afet” lakaplı Teğmen Hasan Akıncı’ya teslim olmak zorunda kaldı.²⁴

Olay Fransızlar ve Ermeniler arasında moral bozukluğuna neden olmuştu. Bunun üzerine Adana’daki Ermeni çeteler Türkler üzerindeki baskılarını arttırmak için soygun ve katliâmlara hız verdiler. İncirlik Köyü yakınında konuşlanan Abdioğlu Köyü’nden Acar Agob, Berber Ayn, Misisli Kirkor, Misisli Mirin ve Etmekçi Mihail destekli Mülazım Agob’un kumandasındaki 575 kişilik Ermeni çetesi, 1 Haziran’da Gök Fakı Oğulları’ndan Ahvan Ali Efendi’yi beş hizmetçisiyle Adana’ya giderken Hamid Kuyusu civarında katlettiler. Kilikya Heyet-i Merkeziyesi Başkanı A. Remzi Bey, General Dufieux nezdinde vahşeti yazılı olarak protesto ederek, olayın tekrarlanması durumunda misliyle karşılık verileceğini ihtar etti.²⁵

Şehrin Millî Kuvvetler tarafından çember içine alınması üzerine, General Dufieux’nun emriyle 4 Temmuz’da sıkıyönetim ilân edildi. Hınçak Komitesi Reisi Mihran Damadian ve diğer yandaşları kurmayı plânladıkları Ermeni devletine engel gördükleri Türk ve Müslüman halkın şehirden uzaklaştırılması gerektiğini işgal güçleri komutanı Albay Brémond’a ilemişlerdi. General Dufieux da ikna edildi. General Dufieux Yarbaşı’ndan Yüreğir Ovası’na saldırı plâni düşünmekteydi. Ermeni ileri gelenlerinin istekleri, Fransızların plânıyla örtüşüyordu. Onlar şehirdeki kuvvetlerini iki ateş arasında bırakmak istemiyorlardı. Bu amaçla, güneydeki bahçeler tarafından geçişleri kolaylaştırmak amacıyla Müslüman Cezayirli askerler konuldu.²⁶ Casuslar ve Ermeniler aracılığıyla şehirde katliâm yapılacağı söylentisini yaydılar. Batı yönündeki Tarsus yolu da açık konuma getirildi. 9 Temmuz sabahı diğer yönlerden Fransızların top atışları başladı. Düşman uçaklarının havadan attığı bombalar ve ucu sivri çiviler çocuk, kadın ve pek çok kimsenin ölmesine, yaralanıp sakat kalmasına neden oluyordu. Paniğe kapılan halk Cezayirli askerlerin açık tuttuğu noktadan hızla şehri terk etmeye başladılar. Adana’da “Kaç Kaç Olayı” denilen o mahşerî günün etkisine Fransızlar da şaşırılmış ve kaçışların, kendi deyimleriyle çeteleri güçlendireceği endişesine düşmüşlerdi. Bu kez de göçmenleri şehre geri dönmeye teşvik etmeye başladılar. 12 Temmuz’da göçmenlerin arasında yakalanan Jandarma Komutanı Ahmet’in Rum karısı bu amaca hizmet etmek üzere Obalar tarafında görevlendirildi.²⁷ Casusluğundan şüphelenilerek yakalanan kadın, Yolgeçen Grup Kumandanı Zeki (Baltalı) tarafından Karaisali’ya gönderildi. Casus, Kayseri’ye esirlerle gönderilinceye kadar Adana Mebusu Dr. Eşref’in (Akman) himayesinde kaldı.²⁸

Fransızların usulsüz bir şekilde mahkeme kâtipliği görevine getirttikleri Müderris Musa Kâzım, oğlu Sadi ve Vali Vekili Abdurrahman’ın yeğeni Bayraktarzâde Ahmet, göçmenlerle birlikte gittikleri Türk cephesi gerisinde Fransız işgal idaresi lehine propaganda yaparlarken yakalanarak Karahan Karakolu’na getirildiler. Musa Kâzım’ın casusluk yapan diğer oğlu Nail, istihbarat görevi yaptığı Kurttepe Cephesi’nden kaçarak Adana’ya geldi. Musa Kâzım ve oğlu Sadi de bir yolunu bularak gözaltında tutuldukları Namrun’dan kaçıp şehre gelerek eski görevlerine döndüler. Bürücek’te zorunlu ikâmette tutulduğu sırada kaçan Bayraktarzâde Ahmet ise Brémond’un oluruyla Ceyhan Kaymakamlığı görevine atandı.²⁹

Kaç-Kaç Olayı’nı fırsat bilen Fransızlar, Toroslar’a göç eden halkın arasına casuslar yerleştirdiler. Fransızlar lehine çalışan casuslardan Lübnanlı bir Hristiyan aileye mensup

23 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 171.

24 Ener, *a.g.e.*, 143-151; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 11, 118.

25 ATASE, A. 8/7974, K. 946, D. 4.5, F.10.

26 Ener, *a.g.e.*, s. 176-177.

27 Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 162-163; Yüreğir, “Millî Mücadelede Çukurova”, *Yeni Adana*, 27, 28 Mayıs 1953.

28 Ener, *a.g.e.*, s. 174.

29 Yüreğir, *a.g.m.*, *Yeni Adana*, 11 Haziran 1953.

olan Tevfik Abut, Selanikli Ata Derviş³⁰ ile birlikte Tarsus taraflarından Türk cephesine geçtiler. Ata Derviş Adana'da yaşadığı sırada lisan bilgisi sayesinde Fransızların güvenini kazanarak Vilayet Baş Tercümanı olmuştu. Tevfik Abut, müfreze komutanlarına Hint Hilâfet Cemiyeti Reisi olduğunu belirtti. Ata Derviş onun tercümanı rolünü oynadı. Cephede şüpheli hareketleri görülen iki casus, Pozantı ve Karaisalı'ya gönderilerek gözetim altına alındılar. Tevfik Abut, Kuvayı Milliye'ye yapacağı yardımları yerine ulaştırmak amacıyla Ankara'da Heyet-i Temsiliye ile görüşeceğini söyleyerek cephe komutanının güvenini kazandı. Daha sonra da Ankara'ya göndereceği yardım ve hediyelerin nakli bahanesiyle geldiği Antalya'dan bir vapura binerek kaçtı.³¹

Ata Derviş Pozantı'da alıkonulduktan sonra Karaisalı'ya geçti. Hemşerisi Kaymakam Sadettin Bey'in güvenini kazandığından, vekâlet görevi sırasında rahatça çalıştı. Sadettin Bey'in ilçe dışına çıkarken şifre anahtarlarını dahi emanet alan Ata Derviş cephelerin durumu konusunda istediği tüm bilgileri edinmişti. Ceyhan'daki ailesini getirmek bahanesiyle Sadettin Bey ve Adana Doğu Cephesi Komutanı Aydınoğlu Tufan Bey'in olurlarını alan Ata Derviş, Kuvayı Milliye'nin Mercimek İlaşe Heyeti Reisi olan Kayserili Sabitzâde Hüseyin ile beraber Ceyhan'a kaçtı. Burada Ağustos ayı sonlarında vapurla işgal bölgesine geçen Tevfik Abut ile bir araya geldi.³²

Fransızlar cephe ve cephe gerisindeki casusluk çalışmalarının dışında, şehirdeki halkın moral gücünü olumsuz etkilemek için propagandayı çalışmalarını aksatmadan sürdürüyorlardı. Kilikya Genel Valisi Kolonel Brémond, 17 Nisan 1920'de Sadrazam Damat Ferid'in Millî Kuvvetler aleyhine Şeyhülislâm'dan aldığı fetvanın okunması için Türklerin ileri gelenlerini Ulu Cami'ye davet etti. Vali Celal Bey ve bazı kimseler davete uymadılar. Fetvanın okunmasından sonra söz alan General Dufieux, bu fetvaya uymanın akıllıca bir iş olacağını, kötü bir duruma düşmeleri halinde şehri yarım saat içinde yerle bir edecek kudrette olduklarını belirterek camide bulunanlara gözdağı vermişti.³³

Fransızlar, Seyhan Nehri'nin Batısına çekilen Millî Kuvvetlerin düzene konulması sırasında Zeamet Köyü üzerinden merkez iskeleyle doğru ilerlediler. Bazı çarpışmaların ardından Yüreğir Ovası'nda tutunan Fransızlar, köylülerin Millî Kuvvetlerle işbirliği yapmamaları için baskılar yapmaya başladılar. Brémond ve Adana Valisi Abdurrahman (Paksoy) imzalı, Ermeni matbaasında basılan "Yüreğir Halkına" başlıklı bildiri aracılığıyla 15 Ağustos gecesine kadar ellerindeki silahı işgal güçlerine teslim edenlerin bağışlanacağı, aksi davranışta bulunanların çete olarak kabul edileceği ve mallarına el konulacağı uyarısında bulunarak geçimini temin etmekte zorlanan köylülerin akıllarını çelmeye çalıştılar. Ayrıca, Ermeni, Rum ve Asurlulardan kurdukları sekiz kişiden oluşan Nasihat Heyeti aracılığıyla bildirimleri Yüzbaşı merkezli olarak diğer köylere dağıttırdılar.³⁴ Fransızların, Türklerden casuslar edindikleri 21 Ağustos'ta İtalyanlardan edinilen bilgilerle de doğrulanmıştı.³⁵

İşgal makamları verilen süre içerisinde evlerine dönmeyenlerin ev ve mallarına el konulacağını duyurarak Millî Kuvvetleri bölmeyi plânlamışlardı. 7 Ekim'de Kavaklıhan Grup Kumandanlığı'nın bildirdiğine göre, Kavaklıhan civarında casusları aracılığıyla, millî duyarlılığa sahip olmayan kişilerin, erleri cepheden firara teşvik ettikleri, hatta kuvvet

30 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 22 Haziran 1953.

31 Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1919-1922)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1999, s. 428-429; Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 22 Haziran 1953.

32 Çelik, a.g.e., s. 428.

33 Ener, a.g.e., s. 127-129.

34 Ener, a.g.e., s. 190.

35 ATASE, A. 4-5280, K. 240, D. 42, F. 68.

toplamaya başladıkları anlaşılıyordu.³⁶ 2 Kasım'da Merkez Mıntıka Kumandanı, Kamışlı Taburu erlerinin çoğunun cepheden firar ettiklerini Sol Cenah Mıntıka Kumandanlığı'na³⁷ bildirmişti. Aynı gün cephede Çolak Mehmet adında bir kişi casusluk yaparken yakalandı.³⁸

1. Basın Yoluyla Propaganda

Adana'da Ali İlmî'nin sahibi ve başyazarı olduğu Ferda ile Giritli Fanizâde İlhamî'nin çıkardığı Adana Postası sürekli olarak Fransızlar lehine yayın yapmaktaydı. Adana Postası günlük yayın yapan bir gazeteydi. Fransızlar Adana'yı terk etmeden kısa bir süre önce gazete kendiliğinden kapandı. Gazetenin sahibi İlhamî de yaptığı hizmetler karşılığı olarak, Fransızlar tarafından Suriye'de görevlendirildi.³⁹ Ermenilerin çıkardığı Haysayın, Kilikya, Nero Serve ve Adana adındaki gazeteler, Ermeni ve Fransız yanlısı yayın yapıyorlar, kimi kez halkın psikolojisini Millî Kuvvetler aleyhine bozmak amacıyla, yayınlar casuslar aracılığıyla, cephe gerilerine kadar sokuluyordu.⁴⁰

Toros, Kilikya, Hayistan, Azadamard, Adana, Davros, Haygagan Tsayn, Art, Sakank, Ararat, Nor Aşharn, Kilikya Surhantay, Nor Serunt adındaki gazetelerin tümü Ermenice yayın yapıyorlardı. Bunlardan sadece Adana adıyla yayımlanan gazete Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yayınlanıyordu.⁴¹

Adana'daki Fransız istihbarat biriminin bu türden çalışmaları Yüzbaşı M. Gisse'in nezaretinde yapılıyordu. Fransızlar, Vali Vekili olarak atadıkları Bağdadîzâde Abdurrahman'a yüklüce para vererek Adana Postası adlı gazeteyi yayına başlattılar. Abdurrahman ve gazetenin yazarı Fanizâde İlhamî'nin Fransız işgal idaresini övücü yazılarıyla halkı etkilemeye çalıştılar.⁴²

Rehber adlı bir gazete çıkaran Selanikli Ata Derviş, 2 Ocak 1920'de "*Ermeni vatandaşlarımıza müjde. Adana tehirci sırasında Ermenilerin felaketine neden olan Adana Jandarma Alayı Kumandanı Sabık Miralay Avni son Konya çarpışmalarında Delibaş Mehmet Ağa tarafından idam edilmiştir. Çarşamba günü Delibaş ile kıymetli arkadaşları Konya'dan Adana'ya gelmişlerdir*" diyerek, Ermenileri onore ederken, halkın moralini bozmaya çalışmıştı.⁴³

Londra Konferansı'nın toplanmaya başladığı Ocak ayında, Fransız işgal idaresi softa hocalar aracılığıyla hayır işleri görünümümlü Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye adlı bir cemiyet kurdurdular. Onların asıl amaçları bu cemiyet aracılığıyla, Çukurova'da Fransız idaresinin devam etmesi için halktan imzalı dilekçeler toplayarak konferansa göndermekti.⁴⁴

Fransızlar sömürgecilik tecrübesiyle Fransa Muhipler Cemiyeti kurmak için Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey ile görüştüler. Enteresan kişilikli Arif Bey'in, Adana'nın tahliyesi şartıyla böyle bir girişime izin verileceğini belirtmesiyle konu belirsizliğe bürünmüştü.⁴⁵

36 ATASE, A. 4-5280, K. 240, D. 42, F. 143.

37 ATASE, A. 8-7984, K. 947, D. 16-9, F. 163.

38 ATASE, A. 8-7984, K. 947, D. 16-9, F. 165.

39 Yusuf Ayhan, Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu, İpek Matbaası, Adana, 1963, s. 40; Ener, a.g.e., s. 289.

40 Ener, a.g.e., s. 272-273; İsmail Tefrik, *Adana Vilayeti Matbuatı*, İstanbul, 1932, s. 13.

41 İsmail Tefrik, a.g.e., s. 24.

42 Çelik, a.g.e., s. 427.

43 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 23 Haziran 1953.

44 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 17 Temmuz 1953.

45 K. Atatürk, *Nutuk*, MEB Yay., C. III, İstanbul, 1973, s. 1177.

Fransızlar, Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah'tan alınan ve 11 Nisan'da Takvim-i Vekâyi'de yayınlatılan *Sultan-Halife'ye karşı gelenlerin idamlarının caiz* olduğu içerikteki fetvayı⁴⁶ Ferda Gazetesi'nde yayınlatıp, cephe karargâhlarının üzerinden uçakla attırarak Millî Kuvvetlerin psikolojisini bozmaya çalıştılar. 15 Mayıs'ta karargâhın üzerine atılan bu fetvaya sinirlenen Kavaklıhan Gurup Kumandanı Cemal, ertesi gün fetvaya karşı bir yazı hazırlattı. Fetvanın dinen geçerli sayılmayacağını belirten yazı suretleri, ertesi gün gizli teşkilat mensupları tarafından Adana ve Tarsus'a gönderilerek uygun yerlere asıldı.⁴⁷

Fransızların Kurttepe'ye hâkim olmak amacıyla başlattıkları 15 Ağustos saldırıları öncesinde, Vali Vekilî Abdurrahman, Mahmut lakaplı Belediye Başkanı Celalettin ve Müftü Münir imzasıyla hazırlanan bildirimler, uçaklarla⁴⁸ cephe ve cephe gerilerine atılıyor, moraller bozulmaya çalışılıyordu.

Ali İlmî yaptığı yayınlarla Fransızlara hizmet etmeyi sürdürüyordu. 12 Eylül tarihli Ferda⁴⁹ gazetesinde, Millî Kuvvetlerin elindeki 10.5'lik topun Kurttepesi'nde Fransızların eline geçtiği, diğer 105'lik topun da Avusturya malı ve kundağının da Bulgar malı olduğu yazılarak Türk halkının moral değerlerini bozmaya çalışmıştı.⁵⁰

Fransız istihbarat subaylarından Andrea Konti, A. Remzi Bey ve arkadaşı Yedek Subay Avni ile birlikte çıkardığı Adana Gazetesi'nin yayınlarında değişiklik olduğu takdirde para yardımında bulunabileceklerini teklif etmiş, teklif kabul görmeyince de Vali Nazım aracılığıyla gazeteyi kapattırmıştı.⁵¹ İşgal idaresi Millî Kuvvetler yanlısı Alemdar gazetesinin şehre girmesini de engelliyorlardı.⁵²

3. Propaganda ve Casusluk Çalışmalarının Cepheye Yansımaları

Millî Kuvvetler müfrezeleri 1 Nisan 1920'de Karaisalı'ya girdikten sonra, Kurmay Başkanı Mustafa'nın başkanlığında Harp Divanı kuruldu. Savcı Ali Rıza, Yargıç Daniş Reşit, Jandarma Komutanı Hasan ve Abdullah Ağa üyeliklere getirildiler. Fransızlar adına casusluk yapan Saatçi Salim'e idam cezası verildi.⁵³ Müfrezelerin şehir merkezine yaklaşmalarına rağmen, Fransızlara umut bağlayanların zararlı hareketleri görülmekteydi. Kendi gücüne güvenemeyen bazı müfreze kumandanları da düşmanın işini kolaylaştırmaktaydı. 28 Haziran'da Topçu Muhafız Kumandanı erleri firara teşvik edenlerin propagandalarına karşı önlem alınması gereğini Umum Kumandanlık makamına bildirmek zorunda kaldı.⁵⁴

Üstün ateş gücüne sahip Fransız kuvvetlerine karşı olanaksızlıklar içerisinde çarpışan Millî Kuvvetler Adana, Tarsus ve Mersin'i kuşatma altına aldılar. Fransızlar cephe gerilerine kadar giden casusları aracılığıyla, kendilerinden çok üstün durumda bulduklarını zannettikleri Millî Kuvvetlerin ateş gücünün abartılı olduğuna kanaat getirdiler ve uçak,

46 Osman Akandere, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuvayı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s. 442.

47 Ener, a.g.e., s. 112-127.

48 Ener, a.g.e., s. 210

49 Ferda gazetesi Ali İlmî'nin çıkardığı ilk gazete değildir. II. Meşrutiyet'ten sonra Rehber-i İtidal adıyla bir gazete çıkmış, fakat gazete uzun ömürlü olmamıştı. Ferda gazetesi Ankara Antlaşması'ndan sonra hemen yayınına değiştirilerek Millî Mücadele lehinde yazılar yayınlamaya başlamıştır. Ancak, o kadar ihanetin birkaç yazıyla başlanmayacağını anlayan Ali İlmî her şeyini bırakarak Adana'yı terk etmişti. Bkz.: *Yeni Adana*, I Kânunu Evvel 1920, s. 36.

50 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 22 Haziran 1953.

51 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 05 Ocak 1953.

52 İhsan İlgar, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Toker Matbaası, İstanbul, 1973, s. 23.

53 Ener, a.g.e., s. 61.

54 ATASE, A. 8-7984, K. 947, D. 16-9, F. 79.

tank,⁵⁵ top ve makinalı tüfeklerle harekete geçtiler. Fransızlar, ovalık alana inen Millî Kuvvetlerin kuşatması altındaki Adana'da tutunmaya çalıştılar. Özellikle Ata Derviş'ten aldıkları bilgiler doğrultusunda belirlenen hedeflere karşı harekete geçtiler. Eldeki stratejik bilgilerin yanı sıra, Türk cepheleleri üzerine gönderilen uçakların keşif uçuşları sonucu edindikleri bilgiler sonucu uçaklar ve obüs toplarıyla Karahan, Kelebek, Hacıkırı, Belemelik ve Pozantı'yı bombaladılar.⁵⁶

Fransızlar, casusları Ata Derviş'in verdiği bilgiler doğrultusunda Ceyhan'ın kuzeyindeki Mercin Suyu'nun kuzey kıyısından topçu ateşi desteğinde 18 Ağustos'ta Millî Kuvvetlere saldırdılar. 10 Ekim'e kadar süren çarpışmalar Fransızlar açısından olumlu sonuçlanmadı. Ata Derviş'in Ceyhan'a kaçmasından ve Mercin Çarpışmaları'nın ardından, Karaisalı'da silah ve cephanenin korunduğu Hükümet Binası üç Fransız uçağı tarafından bombalanarak makinalı tüfek ateşine tutuldu. Uçakların attığı bombaların etkisiyle 2'si kadın 3 kişi şehit oldu. Ata Derviş'in yaptığı ihanetler nedeniyle Kaymakam Sadettin Bey sıkıntılar yaşadı. Gözaltına alındı. Dokuz ay tutuklu kaldıktan sonra, Konya İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan duruşmada, Ata Derviş'in ihanetleriyle ortak bağı olmadığına karar verilerek serbest bırakıldı.⁵⁷

Fransızlar, ellerindeki ateş gücünün avantajıyla 15 Ağustos gecesi Kurttepe'yi ele geçirdiler. Çarpışmalar sırasında Kurttepe Güneyindeki mevzide bulunan iki ağır sahra topundan birisi Çakıt Nehri'nin kuzeyine çekildi. Düşman uçaklarının çıkardığı gürültüden ürken mandalar diğer topla birlikte nehre yuvarlandı. Fransız süvarileri topu çekerek Adana'ya götürdüler. Makinalı Tüfek Bölüğü Komutanı ve Top Muhafızı Salahattin ile grubun yazı işlerini yürüten Nazım düşman baskınında şehit düştüler. Fransızlar, başında sırmalı subay kalpağı taşıdığı için komutan zannederek Salahattin Bey'in kesik başını ele geçirilen topun üzerinde sergileyip teşhir ederek⁵⁸ halka gözdağı verdiler.

Karaman taraflarında çıkan iç isyanı bastırmak amacıyla, cepheden 200 kişilik eratin gitmesi, Kurttepe'nin düşmesinde etken olmuştu. Gelişmeler Millî Kuvvetler ve köylüler arasında moral bozukluğuna neden oldu. Sol Cenah Bölge Komutanı Nazım'ın 16 Ekim'de 41. Tümen Komutanlığı'na gönderdiği bilgiye göre, Seyhan Nehri'nin doğusundaki köy halkının ileri gelenleri beyaz bayrak çekmeye ve cephe gerisindeki Karaisalı'ya göç etmeye başlamışlardı. Müfreze komutanlarından Yusuf Sakkur, 18 Ekim'de grubundaki erlerle beyaz bayrak açan Kara Yusuf ve Çiçekli Köyü'nü basarak yağma yapması, köylülerin Millî Kuvvetlerden soğumasına neden oldu. Sofulu'ya gönderilen atlı müfrezeler Fransızlara teslim edilmek üzere tutulmaya çalışıldı. Sol Cenah Grubu İaşe Memuru Adanalı Kör Abdullah, Ekmekçinin oğlu Mustafa ve Kıbrıslı Kör Hüseyin ve Yusuf Sakkur düşmana sığındılar. Fransızlar casusları aracılığıyla cephe gerilerinde yaşayanlar üzerinde sürekli olumsuz propagandalar yaparak, halkı Millî Kuvvetlerden soğutmayı sürdürüyorlardı. Onlar, bu kez Kör Abdullah ve arkadaşlarını kullanarak, Buruk Köyü'nün saf halkının Adana'ya dönüşlerini sağlamaya çalıştılar. Hulusi Akdağ, süvari müfrezesiyle küçük çaplı bir çarpışmadan sonra 27 Ekim'de Buruk'u kurtarınca, aynı kişiler Fransızlardan yardım istediler. Fransızlar 4 Aralık'ta Buruk'a yürüdü. Aynı bozguncu kişiler, Delibaş'ın Adana'da olduğunu söyleyip halkı kandırarak, hemşerileri olan Hulusi Akdağ süvarilerinden 25 kadarının cepheden ayrılmasını sağladılar. Milislerin ayrılmasından sonra 20 erile 6 Aralık'a kadar çarpışan Hulusi Akdağ düşmana esir düştü.⁵⁹

55 Küçükçe ve yukarıya doğru yuvarlak çıkıntısından dolayı müfrezeler arasında "Tosbağa" diye anılagelmişti.

56 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 22 Haziran 1953.

57 Çelik, a.g.e., s. 430.

58 Ener, a.g.e., s. 213.

59 Ener, a.g.e., s. 211-250, 265-267.

Fransızların Adana Tarsus dolaylarındaki işgal alanlarını Millî Kuvvetlerden temizlemek düşüncesiyle, iki koldan tam teçhizatlı kuvvetlerle 20 Kasım'da saldırıya geçtikleri çarpışmalar Fadil Savaşı olarak anılır. Delibaş İsyanı'nı bastırarak Karaman'dan 23 Kasım'da cepheye dönen Jandarma Üstteğmeni Nazmi ve Manisalı Ali Bey müfrezeleri ile İ. Ferahim Bey'in makinalı tüfekler ve savaş topu eşliğindeki hareketlerini casusları aracılığıyla öğrenen Fransızlar konumlarını ayarladılar. Savaş topunun yerini öğrenen düşman uçaklarının imha girişimleri sonuçsuz kaldı.⁶⁰ Yüreğir Sol Cenah Komutanı Gemisuralı Ali, fırsattan yararlanarak çapulculuğa yöneldiğinden, 19 kişilik kuvveti ve 2 otomatik tüfekte 30 Nisan 1921 gecesi cepheden Adana'ya kaçtı. Daha sonra Fransızlarla Suriye'ye gitti.⁶¹

B. Ermenilerin Hükümet Kurma Denemesi

I., II. Sasun İsyanı, Kumkapı Nümayişi, 1909 Adana İsyanı sıralarında Hınçak Cemiyeti Reisi sıfatıyla defalarca Ermenileri maceralara sürükleyen Dr. Mihran Damadian gibi Hınçak ve Taşnak ihtilâlciler de Adana'ya gelmişlerdi. Ermeni komitacılar bu kadar hizmetin karşılığı olarak Fransız işgal idaresinin devlet kurmalarına göz yumacağına inanıyorlardı. Damadian ve fedaileri Fransızların sempatisini kazanmak umuduyla şehir merkezinde Türkleri işkencelerle katletmeye başladılar. Komitacıların Adana'da yaptıkları vahşetten ürken sağduyulu Ermeni aileler bile dehşete düştüler. Bunlardan 60 nüfus 25 Nisan'da Amerika'ya gitmek üzere İzmir'e geçtiler.⁶²

Fransızların Tarsus-Mersin hattını berkitmeye çalıştıkları 1920 Ağustos'unun başlarında Kilikya adındaki Ermeni gazetesinin başyazarı Veradzine, birkaç partizaniyle Abdioğlu Köyü'nde yerleşerek, Fransız mandası altında Kuzey sınırı demiryolu, Doğu ve Batı sınırı Ceyhan ile Seyhan nehirleri olmak üzere Kilikya-Mezapotamya Cumhuriyeti kurduğunu ilân etti. Fransızlar bu gelişme üzerine Veradzine'î askerî tedbirler alarak sürgüne gönderdiler.⁶³ Bu olaydan sonra şehirdeki bütün Hristiyanların delegeleri bildiri yayınlayarak Kilikya Cumhuriyetini tanıdıklarını bildirdiler. Gelişmelerden cesaretlenen Damadian, 5 Ağustos sabahı saat 10.00'da Ermeni ileri gelenleriyle Vilâyet'e gelerek, kurulan idarenin geçici hükümet başkanı sıfatını kullanarak Hükümet Konağı'na yerleşti. Brémond, bu beklenmeyen olay karşısında, önce Beyrut'taki Genaral Gouraud'yu ve Paris'i bilgilendirdi.⁶⁴ Aldığı bilgiler üzerine Damadian'ın telefon bağlantısını kestiren Brémond, Avcı Bölüğü'nden askerler zoruyla Damadian ve beraberindekileri buradan attırdı.⁶⁵ Brémond'un girişimiyle sözde Ermeni hükümetinin ömrü iki saat beş dakika sürmüştü.⁶⁶

Damadian'ın hükümet kurma girişimiyle sıkıntıya düşen Fransızlar, Ermenilere verdikleri silahları toplamaya başladıklarından dolayı ilişkileri gerginleşti. Olay sonrası Ermeni ailelerin sürekli olarak Karataş'a taşındıkları, Fransızların uçak hangarını şehrin Güneyindeki Papasın Bahçesi'ne taşıdıkları ve Seyhan Köprüsü ayaklarına dinamit koymak amacıyla deldikleri⁶⁷ Türk istihbaratınca öğrenilmişti.

60 İsmail Ferahim Şalvuz, *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938, s. 98-100.

61 Ener, a.g.e., s. 271.

62 Öğüd, 4 Mayıs 1920.

63 Edouard Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, Paris, 1921, s. 66.

64 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 2 Ocak 1977

65 ATASE, A. 1/4282, K. 597, D. (328-A), F. 59.

66 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 2 Ocak 1977.

67 ATASE, A. 1/4282, K. 597, D. 147-A, F. 59-1.

Ermeniler yıllarca sözlerine kandıkları dostları Fransızlar tarafından sadece kullanılmak amacıyla övgü gördüklerini, iş devlet olmaya gelince aldatıldıklarını bir kez daha acı bir şekilde görmüşlerdi.

C. Türk İstihbaratının Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladığının duyulmasının ardından, Kasım ayında, A. Remzi Bey'in girişim ve başkanlığında Adanalı milliyetçiler gizli teşkilat kurdular. Teşkilatta Suphi Paşa, Tevfik Kadri (Ramazanoğlu), Kadri Bey, İbrahim Rasih Efendi ve oğlu Fevzi (Dural), Bayındırlık Başmühendisi Hilmi (Emiroğlu), Dr. Bahri (Erkam), Eczacı Rifat (Gülek), Ahiretlik Mustafa, Dr. Baki (Bilgili), Hüseyin (Ağagil) ve tüccar Ahmet, Hadırlı'da Sarraf Hasan Efendi ve adları kayda girmeyen görevliler vardı. İlçelerde nokta ve istihbarat işlerini yürütme görevini İhtiyat Levazım subaylarından Gülekli Mehmet Refik yapmaktaydı. Gizli teşkilatın haberleşme ağını Suphi Paşa, Vehbi Necip (Savaşan) ve Mühendis Hilmi yürütüyorlardı. Yazışmalarda çoğunlukla şifreli yazılar kullanılıyordu. Teşkilat gönüllülerinin hayatlarını riske atarak topladığı özel bilgiler A. Remzi'de toplanıp değerlendiriliyor, bilginin çeşidine göre Vali Celal Bey ile Umum Millî Kuvvetler Kumandanı Sinan Paşa'ya, Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'ne ulaştırılıyor, bu makamlardan alınan yazılı direktifler müfreze kumandanlarına iletiliyordu.⁶⁸

Teşkilat üyelerinden Telgrafçı Hasan Efendi, Fasih (İncirlioğlu), Turhan Cemal (Beriker), Ferit Celal (Güven), Mühendis Ziya (Akverdi), Kemal (Akverdi), Naci (Akverdi), Fevzi, Nazmi (Talay), Hasan (Ataş) ve Tarsuslu Necmettin (Eliyeşil), Şadi (Eliyeşil), Muvaffak (Uygur), Semih (Uygur) adındaki gençler birbirlerinden habersiz bilgi topluyorlardı. Fransızların casus teşkilatına takılmadan, şehir içi ve girişindeki görevli askerlere hissettirilmeden yürütülen haberleşme ağı, Fransızların kafalarındaki düşüncüyü öğrenecek kadar ileri düzeyde yürütülüyordu. Fransız askerlerinin ilgisini çekmeyecek görünümlü, gündelik işinde gücünde yaşayan gözü pek teşkilat mensupları, şehir içindeki düşmanın her hareketini anında sorumlu olduğu üyeye aktarıyordu. Teşkilatın yabancı dil bilen tahsilli üyeleri, Vilayet Konağı'ndaki Fransız kurmay ve subaylarıyla yakınlık kurarak, genel siyasetlerindeki değişme ve gelişmeleri Adana İstihbarat Müdürü A. Remzi Bey'e iletiyorlardı.⁶⁹

Fransız İstihbarat Bürosu Şefi Yüzbaşı Gisse'in yanında çalışan Ziraatçı Arif Bey gizli teşkilata mensuptu ve önemli bilgileri Vali Celal Bey'e iletmekteydi. Telgrafhane memuru olan Hasan Efendi, yanı başında Fransız ve Ermeni kontrol memurları bulunmasına rağmen gizli bilgileri Konya'da bulunan Fahreddin Paşa'ya iletmekteydi.⁷⁰

Gizli teşkilat üyeleri ayakkabı, sigara, kinin gibi cephede gereksinim duyulan kalemleri Vehbi Necip'in⁷¹ mandırasından Hadırlı'ya iletiyor, buradan emanetleri alan Hadırlı'da Sarraf Hasan Efendi, İzzet (Karahanlı), Ahiretlik Mustafa ve diğer görevliler kıyafet değiştirerek gizlice cepheye ulaştırıyorlardı. Sıtma hastalığında kullanılan kinin Dr. Baki ve Dr. Bahri beyler tarafından temin edilmekteydi. Kimliklerinin bilinmesini istemeyen vatansızlar başış paralarını, bir zarf içine koyup Dr. Baki'ye verilmek üzere Rifat Gülek Eczanesi'ne bırakırlardı. Kimi kez sulfato denilen kinin temininde sıkıntılar yaşanır,

68 Ener, a.g.e., s. 42-44.

69 Ener, a.g.e., s. 42-48, 271.

70 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 10 Şubat 1953.

71 Savaşan soyadını almıştır.

istihbarat görevlileri kininin paketini 60-70 lira ücret karşılığında karaborsadan temin ederlerdi.⁷²

Şehirde Ermeni terörünün kol gezdiği ortamda, 18 Aralık 1919 akşamı Vali olarak atanan Celal Bey'i yaya yürüyüşle, yeni katılanlarla birlikte, Tren Garı'nda karşılamaya giden teşkilat üyeleri, haberleşme işlerini çok gizli şekillerde yürütüyorlardı. Haberleşme kâğıdı suya ıslanarak bir cam üzerine konuluyor, üstüne ikinci bir kuru kâğıt eklenerek kurşun kalemle yazı yazılıyor,⁷³ çekilecek telgraf örneklerini yırtık gıysileri içine saklayan Hasan Bey, işi bitince bunları imha ediyor, seyyar posta memuru Şükrü teşkilatın mektuplarını evine getirdiği posta arabasının içine yerleştiriyor ve üç bin kuruş kıymetli olarak paketliyordu. Şükrü, mektupları tenekeden yaptırdığı ibriğin alt kısmında bir aralık bıraktığı yerde gizleyerek evrakın güvenliğini sağladıktan sonra cepheye götürüyordu. Bu bilgiler genellikle Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya ulaştırıyordu. Vali Celal Bey'in ilgisiyle, Türk düşmanı Arnavut kimliğiyle Valiliğe Fransızca tercümanı olarak yerleştirilen Ziraatçı Akif, Fransızlarla birlikte 1920 Şubat'ında Maraş'a gitmiş, bozgunun ardından hazırladığı on iki sayfalık raporu Valiliğe sunmuştu.⁷⁴

Bir Fransız subayı olan yazar Paul Du Veou, La Passion de la Cilicie adlı eserinde; "Maraş yenilgimizden sonra [...] Vali Celal Bey halk arasında ve Adana'nın Pazar yerlerinde Fransızların Kilikya'yı boşaltacakları propagandasını yapmaktaydı. Bunu İstanbul gazetelerinde yayınlattı. [...] Zengin Hristiyanlar trenle Mersin'e gitmeye başladılar. Mersin'den de Adana'ya sığınanlar oldu" sözleriyle Fransızların içine düştüğü perişanlığı dile getiriyordu.⁷⁵

Damadian, 1920 Şubat'ında Türklere çok ağır sözler söyleyerek Ermenileri kışkırttı. Türkçe söylenen bu nutku telgrafçı Hasan'ın⁷⁶ gizlice Konya'ya bildirmesi üzerine, Heyet-i Temsiliye'den "Maceracı Ermenilere müdahale edilmediği takdirde Anadolu'daki Gayrimüslimlerin hayat ve emniyetlerini helâdar edebilecek vahim neticenin mesuliyeti tamamen işgal idaresine ait olacaktır" telyazısı geldi. Bu ihtar üzerine Albay Brémond, telaşa kapılarak Ermenilerin Türklere yapacakları saldırıyı önledi.⁷⁷

Fransızlar 1919 Nisan'ında bir duyuru yaparak halkın elinde bulunan silahların teslim edilmesini istemişler, A. Remzi Bey yapılan çağrıya kulak asmamıştı. Evinde yapılan aramada duvarların içine gizlenen silah, cephane ve gizli servisin evrakları bulunan A. Remzi Bey, kadın çarşafına bürünerek şehirden çıkabilmişti.⁷⁸ Paris ve Londra görüşmelerinin yapıldığı sırada Pozantı'da Haber Alma Servisi kuran Sinan Paşa, servisin başına A. Remzi Bey'i getirdi. A. Remzi Bey de gizli teşkilat eliyle servise ulaşan bilgileri Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'ne telyazısıyla iletliyordu.⁷⁹

Bucak Köyü'nden Bayram adındaki gizli ulak aracılığıyla, Kürt Musa'nın dört kişilik Fransız askeriyile Tarsus'a kaçtığı öğrenildi. Durum 18 Nisan'da Sinan Paşa'ya bildirildi.⁸⁰

72 Ener, a.g.e., s. 133.

73 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 30 Ocak 1953'te, bu usulü A. Fuad Paşa'dan öğrenerek uyguladığını ve Fransızların haberleşmenin farkına varamadıklarını belirtiyor..

74 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 11 Şubat 1953; Ener, a.g.e., s. 45-46.

75 Ener, a.g.e., s. 56.

76 Carilloğlu soyadını almıştır.

77 Ener, a.g.e., s. 190.

78 Tekin İdem, "Ahmet Remzi Yüreğir'in Hayatı ve 8. Yasama Dönemi Meclis Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, Sayı XXII, Haziran 2015, s. 328.

79 Ener, a.g.e., s. 271.

80 ATASE, A 8-7974, K. 946, D. 4-2, F. 45.

Gizli servis görevlileri, 12 top ile birlikte 2 bin kişilik bir kuvvetin 30 Nisan'da Mersin'e çıkarıldığını ve Kılıç Ömer'in müfrezelerden 4 kişiyi kandırarak Fransızlara teslim ettiğini öğrenerek Sinan Paşa'ya bildirmişlerdi.⁸¹

Cephe kumandanlarının da kullandığı gizli görevliler vardı. Düşman cephesi yakınına sarkarak özel bilgileri müfrezelere ulaştıran gönüllülerden başka, çarpışmalarda cephanesi tükenen müfrezelere Karaisalı'dan silah ve cephane naklini sağlayan özel görevliler de bulunmaktaydı.⁸²

Kumdere Grup Kumandanlığı, Tarsus'tan Dikili'ye gelip, 1 Mayıs sabahı Yenice'den Köcek-Karabilan yolunu takip ederek etrafı gözetleyen Nevşehirli Hacı İbrahim'i yakalayarak, 12 Mayıs'ta Karaisalı'daki Kilikya Müdafaa-i Milliye Cemiyeti teslim etti.⁸³ Kumandanlık 22 Mayıs'ta Arap Mehmed adında başka bir kişiyi sorumluluk alanında casusluk yaparken yakalayarak Umum Kumandanlığa göndermişti.⁸⁴

Millî Kuvvetlerin Pozantı'da kuşatma altına aldıkları Mesnil Taburu'nu kurtarmak isteyen Fransızlar, Mayıs ayının ilk haftasında Adana'daki Ermeni ve yerel halktan gönüllüler toplamışlardı. Gizli teşkilat aracılığıyla, Adana Belediye Başkanı Mehmet Fuat'a (Dıblan) gönderilen bir mektupla, Adana'daki Arap Uşakları'nın Millî Kuvvetler yanında yer almalarını sağlaması istenmiş, Mehmet Fuat Bey her zamanki gibi yardıma hazır olduklarını yanıtını vermişti. Böylece Fransızların II. Kavaklıhan Savaşı öncesi cepheye fazla sayıda kuvvet yığmasının önüne geçilmişti. Tarsus'ta ise Kâmil Paşazâde Selâmi Fransızların yanında yer alarak⁸⁵ çıkarılarını ön plânda tutmak yolunu seçmişti.

17-22 Mayıs tarihlerinde yapılan II. Kavaklıhan Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından, Adana dolaylarına kaydırılan Millî Kuvvetlere gizli teşkilatın desteği kesintisiz sürdürüldü. Şehirdeki olaylar ve Fransızların her hareketi kumandanlık merkezi olan Karaisalı'ya bildiriliyordu. Cephe gerisinde gizli teşkilat görevlileri Millî Kuvvetler lehine şehirde abartılı propagandalarını sürdürüyorlar, yapılan propagandanın etki ve inanılabilirliğinin artmasına neden oluyorlardı. Toroslardan şehre gelenler en yakınlarınca Kur'an üzerine yemin ettirilip, her çalının ardında birkaç silahlı yiğidin bulunduğu söylentisini çevreye yaymak suretiyle düşmanın psikolojisini bozuyorlardı.⁸⁶

Fransızların Askerî Harp Divanı, Amanos Dağları'ndaki demiryolu tünellerini tahrip edecekleri iddiasıyla tutuklanan 15 Türk'ün kurşuna dizilmelerine hükmetmiş, alınan karar Adana gazetelerinde ilân edilmişti. Vali Celal Bey, Karaisalı'da bulunan Sinan Paşa'ya 24 Nisan'da bir mektup ulaştırarak General Dufieux ve Brémond'a ultimatom vermesini istedi. Ertesi gün Millî Kuvvetlerin gizli servisinde çalışan İsmail'in (Burduroğlu) Karaisalı'dan getirdiği mektup, üvey kardeşi Hasan (Ateş) aracılığıyla Eczacı Bahri'ye (Ersoy) iletildi. Vali Celal Bey'e gösterilip, onayı alınan mektup posta kutusuna atıldı. 15 Türk'ün kurşuna dizildiği takdirde Fransız esirlerinin öldürüleceğine dair Sinan Paşa'nın ultimatomunu alan Dufieux ve Brémond geri adım attılar. Çok sıkı güvenlik tedbirlerine rağmen İsmail, Sinan Paşa'dan aldığı mektupları Adana'ya sarkarak ulaştırıyordu. Gizli servis gönderilerini ulaştırarak görevliyi belirlerken, tahsil durumu ve sosyal konumu uygun olan gönüllüleri seçiyordu. Bunlardan büyük şehir hayatına yabancılık çekmeyecek özellikte olan

81 ATASE, A 8-7974, K. 946 D. 4-2, F. 67.

82 Ener, *a.g.e.*, s. 118.

83 ATASE, A 8-7974, K. 947, D. 16-9, F. 28.

84 ATASE, A 8-7974, K. 947, D. 16-9, F. 41.

85 Çelik, *a.g.e.*, s. 268.

86 Ener, *a.g.e.*, s. 130.

Tevfik Kadri, Vali Celal Bey'in hazırladığı gizli dosyayı 18 Mayıs'ta İstanbul'daki Dahiliye Nezareti'ne ulaştırmıştı.⁸⁷

Albay Brémond, Ankara Hükümeti ile 28 Mayıs 1920'de imzalanan 20 Günlük Mütareke sonrası, Vali Celal Bey, Suphi Paşa, Kadri Bey, İbrahim Rasih Efendi ve oğlu Fevzi'yi yaptıkları faaliyetlerden dolayı İstanbul'a mecburî ikamete gönderdi. Vali Celal Bey ve Suphi Paşa'nın şehirden ayrılmasından sonra gizli teşkilattan Kemal'in (Kodal) da vazife yaptığı cephe kumandanlığıyla olan haberleşme görevini Mühendisi Hilmi ile Dr. Bahri Bey de sürdürdüler. Çalışmaları Fransız gizli servisi tarafından öğrenilen Dr. Bahri'nin 4 Temmuz'da Adana'dan firar etmesinden sonra, gizli servis çalışanları Mühendis Hilmi tarafından sürdürüldü. Bazı çalışanların deşifre olmalarına karşın, gizli servis görevi aksatılmadan sürdürülmekteydi. Bunlardan Hilmi Bey, Vilayet'te Brémond, Vali Vakili Abdurrahman, Ermeni Kulübü üyeleri ve Fransız subaylarıyla görüşerek, gerek şehirdeki gerekse cephedeki gelişmeler karşısında onların düşüncelerini öğrenerek, genel durumu servis elemanları vasıtasıyla Pozantı'ya ulaştırıyordu. Hilmi Bey bu görüşmeler sırasında Brémond'un yanlış politikası nedeniyle şehirde yaşayan halkın kaçırıldığını, şımartılan Ermenilerin Şişmanyar aracılığıyla Ermeni Hükümeti kurma girişiminde bulduklarını, Ermenilerin Fransızlara yüz çevirmeye başladıklarını, Fransızların şehirdeki güçlerini takviye etmek için 28 Temmuz'dan sonra Kıbrıs'tan Mersin'e kuvvet çıkaracaklarını öğrenerek, Sinan Paşa'yı bilgilendirmişti.⁸⁸

İran'ın Adana Şehbenderi Azerî Türkü Asaf Han, Fransız işgali boyunca şehirde Ermenilerin zulmüne uğrayan mazlumlara sahip çıkıyor, yeri geldiğinde yaralılarla birlikte Vilayete giderek Fransız işgal makamlarına gerekli uyarı ve protestolarda bulunuyordu. Şehirdeki gizli teşkilat görevlileri olayların akışına göre kendisiyle görüşüyorlardı. 13-14 Haziran'da Asaf Han önemli bir konuyu görüşmek üzere bizzat Kurttepe'de bulunan Millî Kuvvetlerin karargâhına kadar gidip geri dönmüştü. Fransızların kendisini tehdit etmesi üzerine, Millî Kuvvetlerin şehre girmemesini rica için bu ziyareti yapmış görünen Asaf Han, onların sayılarının çokluğundan söz ederek telaşlanmalarını sağlamıştı.⁸⁹

Millî Kuvvetler Fransızca ve Ermenice gazetelerde yayınlanan toplum psikolojisini bozmaya yönelik yayınlara karşı Adana, Adana'ya Doğru ve Yeni Adana⁹⁰ gazeteleri aracılığıyla karşılık veriyorlardı. Yapılan yayınlar halkın moralini yüksek seviyede tutuyor ve direnişçilere olan güvenin sağlanmasında önemli rol yapıyordu. A. Remzi Bey, Yeni Adana gazetesinin nüshalarının cephede dağılımını yapmaktan başka, şehir içerisine sokulmasını da sağlıyordu.⁹¹

D. Millî Kuvvetlerde Yerel ve Askerî Sorunlar

Millî Kuvvetlerin 1 Nisan 1920'de Karaisalı'ya girmesinden sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti geçici olarak oluşturulmuştu. Pozantı kuşatması sırasında bu heyet üyeleri arasında yaşanan sorunlar nedeniyle, Sinan Paşa 8 Mayıs'ta kasabaya gelmek zorunda kaldı. Karaisalı'da düzenin bozulduğunu gören Sinan Paşa, göreve çağırıldığı üyelerin istifa mektuplarıyla karşılaştı. Yağma edilen ganimetler ve toplanan

87 Ener, *a.g.e.*, s. 101.

88 Ener, *a.g.e.*, s. 131, 134.

89 Ener, *a.g.e.*, s. 159.

90 Selçuk Ural-Nesrin Soyer, "Atatürk Dönemi Adana'da Yerel Basın (1923-1938)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Sonbahar/2012, s. 168.

91 Ayhan, *a.g.e.*, s. 41.

yardımları nedeniyle ortaya çıkan yetki karmaşasına son vermek isteyen Sinan Paşa, acilen Geçici Merkez Heyeti'ni toplayarak aldığı kararlarla ilçedeki karmaşayı önleyebildi.⁹²

Millî Kuvvetlerin 10 Nisan sabahı yürüttüğü genel saldırıyla, Adana tren hattının güzergâhlarından olan Beledemik Bucağı düşman işgalinden kurtarılmıştı. Gördüğü nezaket karşısında uygulanan Pozantı'daki Fransız İşgal Komutanı Binbaşı Mesnil'in eşi, hastanede Millî Kuvvetlere kendi isteğiyle hizmet etmeye başladı. Ele geçen kasayı bir heyet önünde açacağını bildiren Beledemik Komutanı Teğmen Hikmet'in bu paraları aldığı söylentileri yayıldı. Yapılan soruşturmada üzerinde 1.470 gümüş mecediye bulunan Teğmen Hikmet'in iki Hristiyan kadınla eğiştiği anlaşarak görevinden alındı ve yerine Teğmen Rifat atandı.⁹³

Adana'da müfrezelerin fedakârlıkları sayesinde Fransızlar köşeye sıkışmışlar, Karaisalı'nın merkez yapılmasından sonra Millî Kuvvetler ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardı. Cephede gelişen bazı fevrî davranışlar ve Mersin, Tarsus gruplarındaki israflar nedeniyle komuta katları arasında her an ikilik çıkması ihtimali vardı. Nitekim, Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'nın, 7 Haziran 1920 tarihli telyazısıyla, Batı Kilikya Bölgesi Komutanlığı'nın 41. Tümen'e bağlandığını duyurulması komuta katları arasında sıkıntı yarattı. Batı Kilikya Millî Kuvvetler Komutan Yardımcısı Mustafa, 11. Tümen Komutanlığı aracılığıyla Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği telgrafta; 41. Tümen'e bağlanmanın üzüntü yarattığını, Adana ve Tarsus alınincaya kadar bağımsız hareket etmek veyahut 20. Kolordu'ya bağlı 11. Tümen emrinde bırakılmalarının sağlanmasını istedi. Mustafa'nın dilekçesini mecburen işleme koyan Komutan Vekili Mümtaz Bey, 12 Haziran'da cephenin genel durumunu Genelkurmay'a rapor etti. Mümtaz Bey, raporunda Millî Kuvvetler komutanlarının ihanet içinde olduklarını, 41. Tümen'in acilen cepheye gönderilerek çıkması olası tehlikenin önüne geçilmesini gerektiğini belirtti. Batı Kilikya Millî Kuvvetler Komutanı Sinan Paşa, yardımcısı Mustafa imzasıyla gönderdiği dilekçesine karşılık alamayınca, doğrudan M. Kemal Paşa'ya başvurarak istifasının kabulünü istedi. M. Kemal Paşa, 20 Haziran'da gönderdiği telyazısıyla onun derhal görevi başına dönerek 41. Tümen Kumandanı'ndan alacağı görevleri yerine getirmesi uyarısını yaptı. Genelkurmay Başkanlığı emriyle Kurmay Binbaşı Salim Cevat Bey komutasında 41. Tümen Karargâhı ve Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Hayri Bey 21 Haziran'da Pozantı'ya geldiler. Adana ve İçel cepheleri böylece 41. Tümen'e bağlandıktan sonra cephede olası ikiliğin önüne geçilebildi.⁹⁴

Ali İlmî'nin kardeşlerinden Hafız Mahmut ve Adana İl Genel Meclisi üyelerinden Abdurrahman Fransızlarla işbirliği yapıyorlardı. Hafız Mahmut'un Adana'nın Avrupa mandaterliğine alınması için hazırladığı Fransızca yazının bu sıralarda halk arasında imza için dolaştırılması askerî katları endişelendirmişti. Hafız Mahmut'un çalışmalarını öğrenen gizli teşkilattan Hilmi Bey'in tuttuğu rapor, 1920 Haziran ayının ilk haftasında Yarbay Mümtaz'a, buradan da Genelkurmay Başkanlığı'na ulaştırıldı.⁹⁵

Karaisalılar, Pozantı il merkezi olduktan sonra yetkilerinin alınmasından kırgın ve cephelerdeki düzensizlikten üzgündüler. Bu nedenlerle Karaisalı'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin kurulması ve 41. Tümen Karargâhı'nın buraya getirilmesi için 12 Ağustos'ta Komutan Mehmet Hayri Bey'e bir muhtıra verdiler. Muhtıradaki; *"Cephezdeki bütün yabancı erlerin içimizden çıkarılarak, görevleri tarafımızdan yapılmak üzere silahların*

92 Ener, a.g.e., s. 271.

93 Çelik, a.g.e., s. 260-261.

94 Ener, a.g.e., s. 74-77.

95 Ener, a.g.e., s. 272.

bize verilmesi. ...Güvenemediğimiz insanların işine son verilmesi, Malatya'dan getirilen dört bin silahın Adana, Tarsus ve Karaisalı'ya eşit olarak dağıtılması" istenerek ayrılıkçılık yapılmaktaydı. Mehmet Hayri Bey'e verilen 12 maddelik muhtıra Valilik üzerinde de çok etkisi yaptı. Adanalıların kendilerine yeterince yardımda bulunmadıklarını söyleyerek, verilen mücadelede Karaisalı'nın daha aktif konuma getirilmesini isteyenler, Adanalı-Karaisalılı ikilemini körüklemekteydiler. Fransızlar adına çalışan casusların başaramadığı bozgunculuk daha fazla gelişmeden Mehmet Hayri Bey, olayın baş sorumlularından Kaymakam Sadettin Beybaba'yı görevden aldı. Onun yerine Süvari Yarbayı Ahmet Hamdi Bey'i atadı.⁹⁶

1920 Eylül'ünde servet düşkününü bazı kimseler cepheye yardımdan kaçınmak için çeşitli bahaneler arıyorlar, "Koca Fransız Hükümeti'yle başa çıkılmaz. Bu çetelerle bir iş görülmez" gibi sözlerle kamuoyunu olumsuz yönde etkiliyorlardı. Hatta bunlardan bir kısmı, Fransızlarla anlaşma zemini bulmak amacıyla kendi aralarında gizli bir görüşme bile yapmışlardı.⁹⁷

Özellikle işgal sahasında taşınmazları bulunanlar, etrafa yayılan bu tarz sözlerden etkilenerek, çıkarlarını korumak üzere işgal bölgesine geçmeye başladılar. Cepheye görevi olmayanlar açısından kısmen hoş görülecek bu tarz durum, cephedekiler için aynı hoşgörüyü karşılanamazdı. Düşmanın yapamadığını çıkar çevrelerinin yaygın söylentisi gerçekleştirmek üzereydi. Adana'ya kaçanlardan biri de Seyhan Grup Komutanlığı'nda Süvari Yedek Subay olarak görev yapan Abdusselam idi. Enerjik ve görevine düşkünlüğüyle tanınan Abdusselam, izin alarak Pozantı'ya gelmiş, 3-5 gün dolaştıktan sonra Seyhan civarında bulunan karısını ve ailesini Pozantı'ya getirterek, Karaman'a yollamış, kendisi de tekrar görev yerine dönmüştü. Abdusselam'ın Pozantı'daki davranışlarını şüpheli gören görevliler, durumu 26 Eylül'de Pozantı'ya gelen 41. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Mehmet Nuri (Conker) Bey'e bildirdiler. Nuri Bey, Abdusselam'ın düşman mıntıkasına kaçmak üzere bulunduğunu, o sırada Pozantı'da bulunan mebuslardan birine haber verdi. Vatansaver görünüşüyle Pozantı'daki Vali Vekili İsmail Safa Bey ve yakın arkadaşlarının sempatisini kazanan Abdusselam, Sinan Paşa ve Safa Bey'i oyalayıp Adana'ya kaçtı. Cepheye yaşanan bu olay nedeniyle Safa ve Mehmet Nuri beyler, Ekim ayında Abdusselam'ın görüştüğü 5-6 kişiyi Kayseri'ye mecburî ikamete gönderdiler.⁹⁸

Mehmet Nuri Bey, cephedeki teşkilatın işleyişinde askerî disiplini uygulamaya başlayınca, serbest çalışmaya alışan Sinan Paşa, yetkilerinin kısıtlanmasından rahatsız oldu. Kendi kurdurduğu ambarlardan erlerin ihtiyaçlarını sağlamakta zorluk çektiğini, istediği yedi buçukluk topun gönderilmemesini bahane ederek 6 Ekim'de görevinden istifa etti. Adana Valisi ve Mehmet Nuri Bey'in 8 Ekim'deki emriyle Bölge Komutanlığı'na geçici olarak Binbaşı Nazmî'nin atanmasından sonra Sinan Paşa Ulukışla'ya gitti. Bu sırada Fransızlar İskenderun'dan çıkardıkları General Goubou'nun tümeniyle güçlenerek, 12-13 Ekim'de Osmaniye bölgesinden saldırıya geçtiler. Düşmanın süratle gelişen saldırısından Doğu Millî Kuvvetler Cephesi dağıldı. Mehmet Nuri Bey'in telgrafi üzerine Sinan Paşa 20 Ekim'de tekrar görevi başına dönmek zorunda kaldı.⁹⁹

96 Ener, a.g.e., s. 229-233.

97 Yüreğir, a.g.m., *Yeni Adana*, 23 Haziran 1953.

98 Ener, a.g.e., s. 232, 235.

99 Ener, a.g.e., s. 235-237.

Sonuç

Adana'da sömürü düzenini sağlamlaştırmak isteyen Fransız askerî idaresi, yerel halkın Millî Mücadele hareketine duyduğu güven ve bağlılığı zayıflatmayı sağlayacak girişimlerde bulunmuşlardır. Onlar Millî Mücadele hareketini Halife-Padişaha karşı gelen başıbozuk asiler topluluğu olarak göstermeye çalışmışlar, bu amaçla halkın manevî değerlere olan saygısını düşünerek propaganda yapmışlardır. Bu amaçla, Millî Mücadele taraftarlarının İslâm'a karşı hareket başlatanlar topluluğu oldukları irdelenerek fetva ve beyannameler çıkartılmış, saf vatandaşların en hassas duygularına temas edilmiştir. Dağıtılan fetva ile İstanbul'daki Halife Padişahın da Millî Kuvvetlerin başlattıkları harekâta taraftar olmadığı gösterilmek istenmiştir.

Fransızlar bölgede uçaklar ve casuslar vasıtasıyla dağıtılan beyannamelerle halkın Millî Mücadele hareketine duydukları güvenini sarsmak, halkın harekete katılımını olumsuz yönde etkilemeye çalışmışlardır. İşgal güçlerinin dağıttıkları fetva ve beyannamelerde işgal güçlerine karşı harekete katılanların Allah'ın gazabına duçar olacakları vurgulanarak, halkın zihinleri karıştırılmış, bölgede sağlanmaya çalışılan birlik ve beraberlik duyguları tahrip edilerek, halk arasında ve cephede Millî Kuvvetlere karşı tepkilerin başlamasına, cephede çarpışan gönüllülerin firar etmelerine ortam hazırlanmıştır.

İşgal güçlerinin elindeki geniş olanakları casusları vasıtasıyla harekete geçirerek, bölgede ve cephede millî direnci zayıflatmaya yönelik olumsuzluklar çıkarmalarına karşın, karşı istihbarat ve propaganda gücünü harekete geçiren Adanalılar organize olarak dengesiz güçlerin çarpıştığı bölgede Fransızları barışa zorlayan taraf olmuşlardır.

Kaynakça

1-Arşiv Belgeleri

Askerî Tarih ve Stratejik Araştırmalar Arşivi [ATASE] Belgeleri

Arşiv, Klasör, Dosya, Fihrist

A. 4-5280, K. 240, D. 42, F. 52, 67.

A. 4-5280, K. 240, D. 42, F. 67.

A. 8-7974, K. 946, D. 4-2, F. 45, 68, 143.

A. 8/7974, K. 946, D. 4-4, F. 9, 10, 12, 14, 26, 35, 52, 55, 171

A. 8/7974, K. 946, D. 4.5, F.10.

A 8-7974, K. 947, D. 16-9, F. 28, 41, 79, 163, 165.

A. 1/4282, K. 597, D (328-A), F. 59, 59-1.

A. 1/4282, K. 597, D. 147-A, F. 59-1.

2-Araştırmalar ve Hatıratlar

Akandere, Osman, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuvayı Milliye Alehinde Yayınlanan Kararlar", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım, 1999-2003, s. 417-467.

Akyüz, Yahya, (1988), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, T.T.K. Basımevi, Ankara.

Arıkoğlu, Damar, (1961), *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul.

Atatürk, Kemal, (1973), *Nutuk*, c. I, III, İstanbul.

İstiklâl Harbinde Çukurova'da Yıkıcı Faaliyetler

- Ayhan, Yusuf, (1963), *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, İpek Matbaası, Adana.
- Brémond, Édouard, (1921), *La Cilicie en 1919-1920*, Paris.
- Çelik, Kemal, (1999), *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1919-1922)*, T.T.K. Basımevi. Ankara.
- Ener, Kasım (1970), *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, Ankara San Matbaası.
- İlgar, İhsan, (1973), *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Toker Matbaası, İstanbul.
- İdem, Tekin, "Ahmet Remzi Yüreğir'in Hayatı ve 8. Yasama Dönemi Meclis Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, Sayı XXII, Haziran 2015, s. 323-351.
- İsmail Tevfik, (1932), *Adana Vilayeti Matbuatı*, İstanbul.
- Jaeascke, Gotthard, (1970), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara.
- _____ (1971), *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara.
- Selek, Sabahattin, (1963), *Anadolu İhtilâli*, Sıralar Natbaası, C. 1, İstanbul.
- Şalvuz, İsmail Ferahim, (1938), *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar*, Aydınlik Basımevi, İstanbul.
- Tansel, Selahattin, (1973), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, Ankara.
- Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi IV*, Ankara, 1966.
- Öğüd*, 4 Mayıs 1920, Sayı: 348.
- Ural, Selçuk-Soyer, Nesrin, "Atatürk Dönemi Adana'da Yerel Basın (1923-1938)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, 2012, s. 165-204.
- Yeni Adana*, I Kânunu Evvel 1920.
- Yüreğir, Ahmet Remzi, "Millî Mücadele'de Çukurova", *Yeni Adana*, Şubat-Mayıs-Haziran-Temmuz 1953.
- _____ , "Millî Mücadele'de Çukurova", *Yeni Adana*, Ocak 1977.